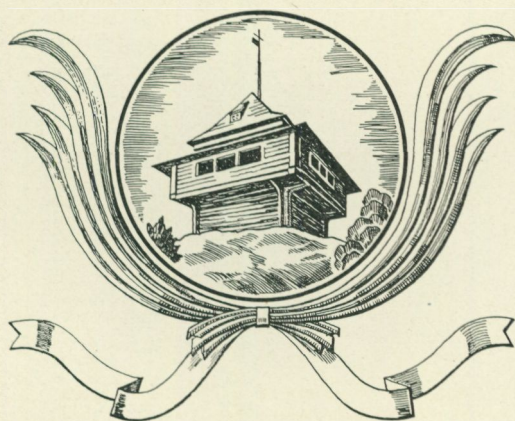

NORDISKA MUSEETS
OCH SKANSENS
Å R S B O K
F A T A B U R E N

1 9 3 1

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Årsbokens omslag samt titelvignetten, som återger Björkviksfatburen, äro
tecknade av amanuensen Gotthard Gustafsson.

Stockholm 1931

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

»KVINNANS LIST ÖVERGÅR MANNENS FÖRSTÅND»

En studie i Anders Zorns samlingar.

AV ANDREAS LINDBLOM.

I förhallen till kyrkan Santa Maria in Cosmedin i Rom mötes besökaren av en jättelik, grinande ansiktsmask av marmor, som under antikens dagar säkerligen tjänat som öppning för en fontän eller dylikt. Den kallas sedan århundraden tillbaka Bocca della Verità, Sanningens mun, och namnet har vunnit sådan burskap, att det numera användes för hela det öppna området utanför kyrkan. Under medeltiden utbildades den föreställningen, att man i de gamla romarnas dagar genom att sticka handen i gapet på masken kunde fria sig från orättmätig anklagelse, blev man biten av gapet var man skyldig. Framför allt skall detta hava brukats, då misstanke om äktenskapsbrott förelåg. Folkfantasiens broderade emellertid vidare på denna

Vignett. Fig. 1. Dynöverdrag (?) i Victoria & Albert Museum, London.

fängslande tradition: man ansåg, att denna märkvärdiga ansiktsmask hade till upphovsman ingen mindre än Vergilius, vars minne som bekant under medeltiden mera levde tack vare hans förmenta skicklighet som trollkarl än genom hans berömmelse som skald. Emellertid råkade detta Vergilius' underverk att sättas ur funktion, tack vare en kvinnas list. Den dråpliga historien berättades vanligen så här:

En gång, det var under karnevalen, begav det sig, att en äkta make för sin hustrus vidkommande ville pröva Guds dom i Sanningens mun. När paret just var på väg genom karnevalsvimlet, hoppade en figur i narrkåpa upp på vagnen och kysste hustrun. Väl framkomna, svor hon med handen i gapet en helig ed, att aldrig någon annan än hennes älskade make och den där tokern i narrkåpa hade kysst henne. Kvinnans list hade övergått mannens förstånd, ty narren var självfallet just hennes älskare. Men sedan den stunden har också Bocca della Verità förlorat sin kraft. Historien möter oss i en mängd varianter, ibland är det exempelvis i nunnedräkt som älskaren draperat sig. Så levande voro emellertid legenderna om Bocca della Verità, att de t. o. m. trängde in i de guideböcker, som redan under medeltiden tjänade som ledning vid pilgrimernas besök i Roms kyrkor, kortfattade vägledningar med mer eller mindre varierande text, vilka man brukar beteckna med den gemensamma titeln »Mirabilia Urbis Romæ». I de äldsta upplagorna äro författarna mycket fåordiga rörande Sanningens mun; det på 1470- eller 1480-talet i form av blockbok tryckta exemplaret berättar sålunda om kyrkan allenast: Do stet noch der stayn der den lewtten die vinger ab pays so sie vnrecht gesworen hetten. Der stayn hayst welisch la buca de la veritate. Der stain hat Virgilius gemacht. Der stain verlose sein kraft von ayner boesen frawen die betroege'rs(?).

| Som A. H. Krappe¹ (Nuovi Studi Medievali, II) visat, är emellertid fabeln till sitt väsen vida äldre. Satt i förbindelse

¹ Förf. har att tacka förste bibliotekarien Oscar Wieselgren för hänvisningen till Krappe.

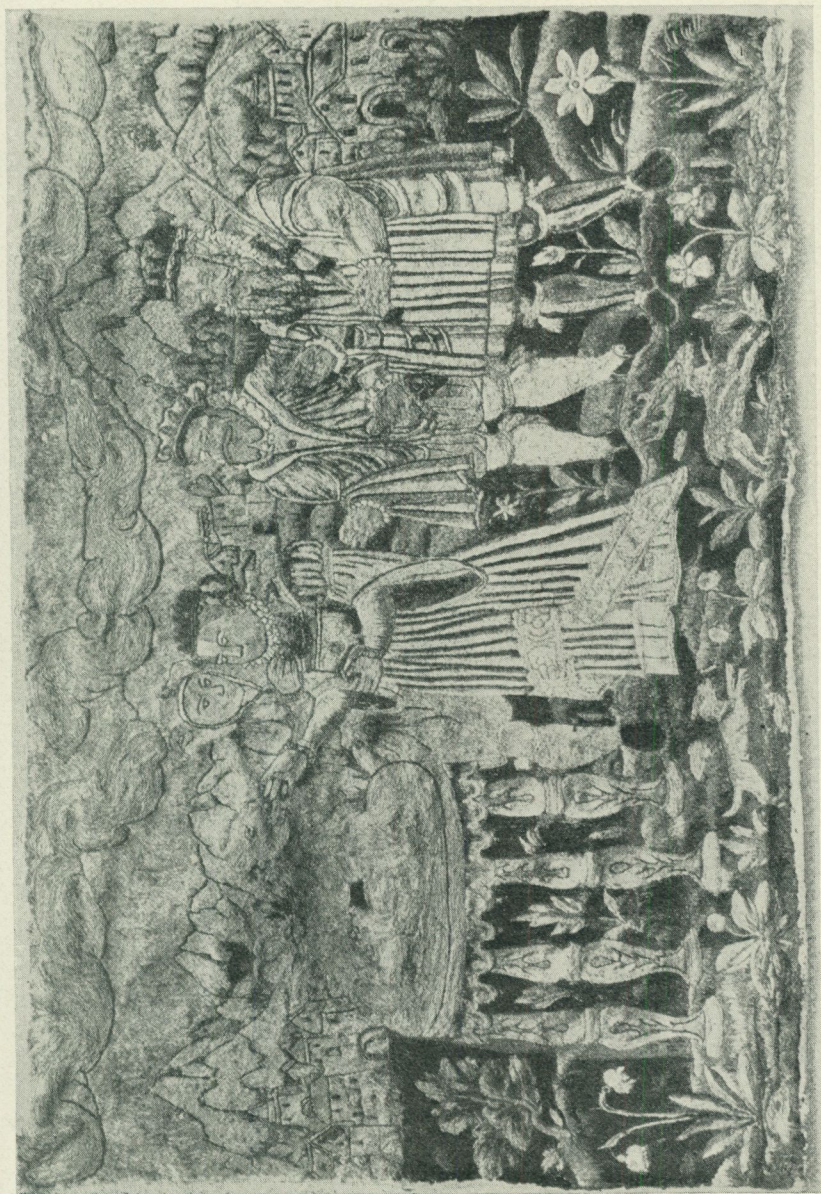

Fig. 2. »Sanningens mun». Broderi i Anders Zorns samlingar, Mera.

med Vergilius' namn och lokaliserad till kyrkan Santa Maria in Cosmedin möter den oss visserligen icke tidigare än i en tysk dikt från förra hälften av 1300-talet, men sagomotivet som sådant har gamla anor. Den rimmade Kaiserchronik (1100-talet) låter Kejsar Julianus svärja sin oskuld genom att lägga handen i munnen på en Mekuriusbild. Och i lättigenkännlig förklädnad möter det oss i Tristan och Isolde-sagan. När kung Marke kräver, att Isolde skall begå järnbörd för att bevisa sin trohet, fogar ödet så, att då kungaskeppet nalkas den utsedda platsen, en gammal pilgrim, d. v. s. Tristan, möter på stranden och bär drottningen i land genom det grunda vattnet, men råkar falla omkull med henne i sina armar, varefter hon självfallet med framgång kunde svärja, att ingen omfamnat henne mer än maken och den gamle pilgrimen. Krappe går emellertid ännu längre tillbaka, spårande motivet i grekiska berättelser, ja t. o. m. i indianska sagor. Till Europa anser han att det vandrat från orienten.

Intressant nog finns det i Sverige ett konstverk som illustrerar historien om Bocca della Verità, nämligen ett broderi från 1500-talet tillhörande de zornska samlingarna i Mora. Det är utfört på tvåskäftat lärft med stadkant vid båda kortsidorna, och sömnaden, som likt ett tjockt lager täcker hela ytan, består av stjälkstygn i rik färgmodellering. Materialet för sömnaden är silke och ullgarn; en del guld förekommer också, exempelvis i kronor, smycken och vapen, delvis i hög relief, utförd medels kantilj. Koloriten är trots blekning, isynnerhet av det krapproda, synnerligen festlig, för dräkterna rött, brunt, gult, grönt, blått och violett i olika nyanser, för bakgrundens mark mörka toner av blått och grönt, mot vilka en mängd ursprungligen färgstarka blommor avteckna sig. Av himlen synes ovan horisontens bergkammar endast föga. Den är blå med strödda gula stjärnor och en halvmåne samt tunga moln av numera svårbestämbara nyanser. Broderiets storlek, 47 × 72 cm., talar med all sannolikhet för att det varit beklädnad

Fig. 3. »Sanningens mun». Detalj ur broderi i Anders Zorns samlingar, Mora.

Fig. 4. Dynöverdrag i Lüneburgs museum.

för ett hyende. Innehållet är klart utformat: en förnäm kvinna synes framför ett bord av rödådrig marmor, på vilket ett lejon står; hon sträcker högra handen mot dess käft. Vid hennes sida en narr och bakom henne tvenne rikt skrudade herrar med skägg och, åtminstone huvudpersonen (t. h.), med ganska åldrigt utseende. Figurerna äro grupperade i landskapet, men mot fond av en stad med hus och torn och bergskedjor längs synranden.

Det lider icke det ringaste tvivel, att det är historien om Bocca della Verità som det zornska broderiet illustrerar. De båda männen äro den förfördelade maken och ett vittne. Narren och maken äro omiskännliga, av maskeronen i portikens vägg har visserligen blivit ett lejon på ett praktfullt bord, men detta är ingenting att förvånas över, ty i folkfantasiën har underdjurets

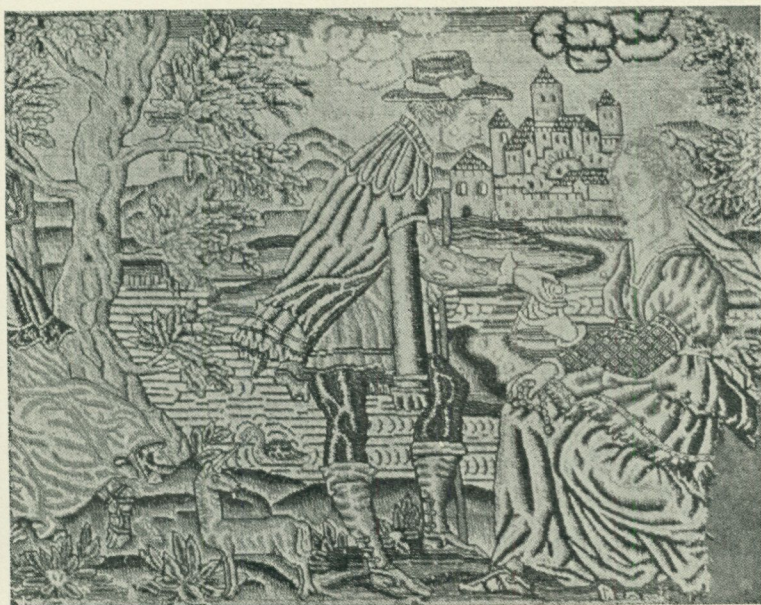

Fig. 5. Detalj från fig. 1.

art och beskaffenhet varit starkt växlande. En italiensk version talar uttryckligen om ett helt lejon, en spansk låter huvudet ifråga vara en kombination av människa och lejon, i den franska Vergiliusromanen utgöres bilden av en kopparorm o. s. v. Också framställningen av staden Rom i broderiets bakgrund är ju en smula fantastisk och smakar väl mycket av nordisk uppfattning. Så mycket framgår i varje fall av densamma, att broderiet icke kan vara gjort av någon italienare, vilket för övrigt stilen förbjuder. Men var har det då utförts? Kan det manne vara svenskt, såsom i katalogen över utställningen av de zornska samlingarna i Stockholm (1930) anges med frågetecken. Möjligheten föreligger, men intet som helst skäl talar för saken. Vi äga inga jämförelsepunkter i vårt eget magra bestånd av inhemska renässansbroderier, och den omständig-

heten att Zorn lär ha köpt hyendebeklädnaden i Stockholm säger knappast någonting. Vad tekniken angår så är den rätt vanlig under epoken ifråga. Framför allt möter den oss dock i Tyskland, såsom en jämförelse med det här avbildade dynöverdraget framställande Judit och Holofernes ger vid handen. Men om man frågar sig, vad stilen som sådan har att säga, skulle jag åtminstone för närvarande känna mig mest lutad åt att hänvisa till England. Stilen möter oss där under drottning Elisabets tid — just den period, till vilken man vill datera det zornska broderiet — företrädesvis å kudd- och dynöverdrag, utförda i petit point-teknik. Karakteristisk för dessa är just den ytterligt höga horisonten, liksom arkitekturen och den rika grönskan i förgrunden, uppfylld av blommor och djur, precis som på det zornska broderiet. Ett drag som särskilt talar för England synes mig vara arten av dräktens modellering. Just denna metod att framkalla de starkaste skiftningar genom att låta exempelvis djupblått eller karmosinrött modelleras upp i olika nyanser ända till vitt är synnerligen typisk för de engelska broderierna redan under 1300- och 1400-talen, och traditionen är i detta avseende stark. En jämförelse mellan de här gjorda avbildningarna av det zornska broderiet och ett broderi i London ger vid handen, hur egenartat »randade» som dräkterna just tack vare denna modelleringsmetod verka. Men längre än till en förmodan kan man beträffande ursprungslandet för närvarande inte komma. Ett närmare studium av utländska samlingar torde dock kunna bringa ytterligare klarhet i frågan.

Som motiv betraktat är det här föreliggande ytterst sällsynt. För närvarande känner jag blott ett enda konstverk som visar detsamma, nämligen det fig. 6 avbildade träsnittet av Lucas van Leyden (Passavant n:r 23). Lägg märke till att vi där ha en hel lejongestalt liksom på det zornska broderiet ävenså att narren är med, eljest finnas ju icke så stora likheter. Träsnittet ingår i en serie som Bartsch (vilken dock icke känt till detta ytterst sällsynta blad) benämner »Les tromperies des femmes et la folie des hommes». De övriga träsnitten i serien visa Synda-

»KVINNANS LIST ÖVERGÅR MANNENS FÖRSTÅND»

Fig. 6. Lukas van Leyden (d. 1533): Träsnitt ur serien »Kvinnornas bedrägerier och männens dårskap».

fallet, Simson och Delila, Salomo tillbeder Molok, Drottningen av Saba framför Salomo, Herodias med Johannes döparens huvud och Vergilius upphängd i korgen.

Motiven som illustrera kvinnolistens triumf över mannens förstånd ha — som man med kännedom om renässansmänniskornas allmänna syn på tingen äger anledning att förmoda — varit synnerligen populära, och de inskränka sig ingalunda till de i den nyssnämnda träsnittsviten förekommande. Såväl i mytologi som historia fann man utan svårighet goda belägg, däribland t. ex. de populära episoderna med Diana och Akteon samt Judit och Holofernes. Även i vårt av de ljumma renässansvindarna tämligen oberörda vinterland finna vi spår därav; i Gripsholms fatbursinventarium från år 1548 möter man sålunda ett »flamskt täcke» med Diana och Akteon och icke mindre än tre tavlor återgivande Judit och Holofernes. Knappast något exempel täcker likväl föreställningen om makten av kvinnans list så bra som sagan om Bocca della Verità, där den lätta Boccaccio-andan i förening med italienarnas lust att anekdotiskt ge förklaring åt konstverk firat en obetalbar triumf. Säkert skulle renässansmänniskan Anders Zorn dubbelt ha värderat sitt rarissimum, om han varit underkunnig om dess dråpliga innehåll. Det försvarar för visso sin plats i hans likaväl om allsidig mänsklighet som om skönhetsglädje vittnande samlingar.

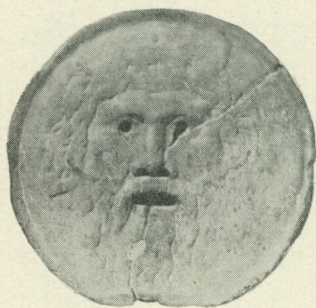

Fig. 7. Bocca della Verità i Rom.